

prof. zw. dr hab. inż. Ryszard JANIKOWSKI
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Oświęcimiu
e-mail: ryszard.janikowski@gmail.com

DOI: 10.15290/ose.2016.03.81.05

POLITYKA SPÓJNOŚCI JAKO DETERMINANTA PRZYSPIESZENIA PERCEPCJI KULTURY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W POLSCE

Streszczenie

Koncepcja zrównoważonego rozwoju jest osią cywilizacji euroatlantyckiej. Polski system instytucjonalny państwa był i jest mało aktywny w upowszechnianiu i wdrażaniu kultury zrównoważonego rozwoju. W odniesieniu do innych państw unijnych jest on opóźniony w procesie: promowania, budowania i aktywnego kształtowania. We wszystkie cele działania Unii Europejskiej jest wpisana istota zrównoważonego rozwoju. Tym samym kultura polityczna Wspólnot Europejskich dzięki polityce spójności determinująco oddziałuje na kultury narodowe. W ten sposób, co udokumentowano w artykule, zachodzi bardzo korzystny proces, który powoduje polityka spójności i wdrażanie kultury zrównoważonego rozwoju w Polsce.

Słowa kluczowe: system instytucjonalny państwa, polityka spójności, zrównoważony rozwój

COHESION POLICY AS A DETERMINANT OF PERCEPTION CULTURE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN POLAND

Summary

The concept of sustainable development is central for Euro-Atlantic civilization. Polish institutional system of the wasn't and isn't active in promoting and implementing sustainable development culture. In relation to other EU countries it is delayed in the process of promoting, building and actively shape. In all the objectives of the EU's action is inscribed sustainability. Thus, the political culture of the European Communities through cohesion policy determining impact on national cultures. Thus, as documented in the work, there is a very positive process, caused by cohesion policy, the implementation of sustainable development culture in Poland.

Key words: governmental institutional system, cohesion policy, sustainable development

JEL: Q001; Q56; J58

1. Wstęp

W raporcie *Polska 2050* Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” Polskiej Akademii Nauk [Kleiber, Kleer, Wierzbicki, Galwas, Kuźnicki, Sadowski, Strzelecki, 2011] stwier-

dza się, że konieczne jest przełamanie długookresowych i skumulowanych barier w naszym systemie kulturowym, mających niemal powszechny charakter, a przy tym rzadko uświadamianych sobie przez Polaków. Podkreśla się w nim, że jest to czynnik determinujący rozwój Polski oraz pozwalający na zmniejszenie dystansu cywilizacyjnego, jaki dzieli nasz kraj od najbardziej rozwiniętych państw świata.

Najważniejszą, a jednocześnie „niewidzialną” barierą wydaje się być ta, która wynika zarówno z niepełnego wpisania do polskiej kultury całokształtu kultury zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*) [Janikowski, 2011], jak i błędnego pojmowania idei zrównoważoności, ale również ze stanowisk części elit naukowych i politycznych ortodoksyjnie jej przeciwnych oraz niemobilności i kulturowego zapóźnienia wywodzącego się z czasu socjalistycznego izolacjonalizmu [Frysztacki, Sztompka, 2012]. Koncepcja zrównoważonego rozwoju powinna być i już jest osią cywilizacji euroatlantyckiej, stąd w tym świetle zasadnicze wydaje się pytanie, jakie są determinanty przyspieszenia percepcji i upowszechnienia kultury oraz istoty zrównoważonego rozwoju w Polsce. Stwierdza się, co udokumentowano w artykule, że bardzo istotną determinantą przyspieszenia upowszechnienia kultury zrównoważonego rozwoju w Polsce była i jest unijna polityka spójności. Jednocześnie celem opracowania jest wskazanie czynników wpływających na poszerzenie i pogłębienie kultury zrównoważonego rozwoju [*Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development*, 2014].

2. Zrównoważony rozwój

W kontekście ogólnego rozwoju cywilizacyjnego naszej ery szczególnego znaczenia nabiera fundamentalny, choć ciągle jeszcze rozwijający się, element kultury, jakim jest idea zrównoważonego rozwoju (sustensywnego) [Juknys, 2012; Janikowski, 2010; Janikowski, Krzysztofek, 2009]. *Conditio sine qua non* tego, aby koncepcja zrównoważonego rozwoju mogła być w pełni wdrożona, jest jej wpisanie w kulturę wszystkich społeczeństw, w tym także polskiego. Jednocześnie system instytucjonalny państwa polskiego nadal nie wywiązuje się ze swojego zadania, jakie wprost wynika z artykułu 5. *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*: *Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*.

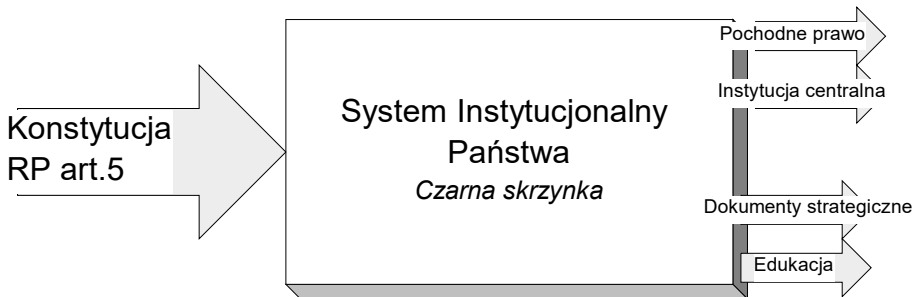
Przyjęto, uproszczony na potrzeby tej analizy, cybernetyczny model systemu instytucjonalnego państwa (SIP) (rysunek 1.), który powinien generować co najmniej pięć strumieni sygnałów. Niektóre z nich powinny być permanentne, a inne statycznie trwale. W ramach przyjętych założeń SIP jako czarna skrzynka powinien mieć na wyjściu cztery różne, aczkolwiek współzależne sygnały wyjściowe, które syntetycznie określono jako:

- pochodne, w odniesieniu do konstytucji, prawo (ustanowione);
- instytucję centralną do spraw zrównoważonego rozwoju (jedną trwałą);
- dokument(y) strategiczny(e) określający(e) strategię zrównoważonego rozwoju Polski (jeden dokument strategiczny, sporadycznie modyfikowany);

- relacje z agendami Unii Europejskiej w płaszczyźnie *sustainable development* (wypełnianie wspólnotowych regul, w tym ustanowienia narodowej strategii zrównoważonego rozwoju);
- edukację, począwszy od edukacji szkolnej, aż do edukacji wyższej wszystkich kierunków studiów (wpisanie do systemu edukacyjnego upowszechniania co najmniej elementarnego zarysu koncepcji zrównoważonego rozwoju).

RYSUNEK 1.

Model cybernetyczny systemu instytucjonalnego państwa

Źródło: opracowanie własne.

2.1. Pochodne prawo

Polski ustawodawca *Ustawą z dnia 29 sierpnia 1997 roku* dokonał zmiany treści preambuły *Ustawy z dnia 31 stycznia 1981 roku o ochronie i kształtowaniu środowiska* [Dz.U. 1981, nr 3, poz. 6 z póź. zm.] na poniższą.

Rzeczpospolita Polska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju, oznaczającą dążenie do:

- zachowania możliwości odtwarzania się zasobów naturalnych;
 - racjonalnego użytkowania zasobów nieodnawialnych i zastępowania ich substytutami;
 - ograniczania uciążliwości dla środowiska i nieprzekraczania granic wyznaczonych jego odpornością;
 - zachowania różnorodności biologicznej;
 - zapewnienia obywatelom bezpieczeństwa ekologicznego;
 - tworzenia podmiotom gospodarczym warunków do uczciwej konkurencji w dostępie do ograniczonych zasobów i możliwości odprowadzania zanieczyszczeń
- zapewnia ochronę i racjonalne kształtowanie środowiska stanowiącego dobro ogólnonarodowe oraz tworzy warunki sprzyjające urzeczywistnianiu prawa obywateli do równoprawnego korzystania z wartości środowiska.

Kierując się powyższym, uznaje się za niezbędne:

- ustanowienie środków prawnych zapewniających użytkowanie środowiska zgodnie z interesem publicznym;
- określenie obowiązków organów państwowych, samorządowych, podmiotów gospodarczych i innych jednostek organizacyjnych, a także organizacji społecznych i zawodowych;
- ochronę środowiska przez każdego obywatela oraz rozwijanie świadomości społecznej w celu powszechnego wypełniania tego obowiązku [*Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku...*, 1997, preambula].

Wprowadzenie tego zapisu oznaczało wypełnienie treścią artykułu 5 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*. Jednocześnie analiza powyższego tekstu jednoznacznie wskazuje, że w roku 1997 polski ustawodawca rozumiał przez kategorię zrównoważony rozwój tylko bardzo szeroko pojętą ochronę i racjonalne kształtowanie środowiska. Dopiero po upływie kilku lat miała miejsce zmiana definicyjna tej kategorii, co znalazło swój wyraz w artykule 3.50 *Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska* [Dz.U. 2001, nr 62, poz. 627; tekst ujednolicony]. Ustawodawca bowiem podał w tejże ustawie definicję zrównoważonego rozwoju, a mianowicie: rozumie się przez to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń [*Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku...*, 2001, art. 3.50].

Tak określony rozwój w istocie dobrze oddaje treści zrównoważonego rozwoju, jednakże nie ogranicza to kłopotów definicyjno-lingwistycznych związanych z tą kategorią cywilizacyjną. Innym, długo trwającym zamieszaniem znaczeniowym było stosowanie w Polsce terminu ekorozwój. Z kolei, w pracy K.H. Baek i N. Ko [Baek, Ko, 2015] wskazano inny, całkiem skrajny, przykład dotyczący tłumaczenia, który przyczynił się do wprowadzenia kategorii wzrostu, zamiast rozwoju. Od początku lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku Wspólnota Europejskie w sposób jednoznaczny traktowały ideę zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*). Została ona wprowadzona jako zasada konstytuująca działania rozwojowe Wspólnot do *Traktatu z Maastricht*. Tym samym znalazło to swój wyraz w artykule 2.3 *Traktatu o Unii Europejskiej* i *Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską* podpisanego w Lizbonie w roku 2007. Oznaczało i oznacza to, że idea zrównoważonego rozwoju stała się osiowym elementem cywilizacji unijno-europejskiej, jak i trwałą podstawą europejskiego myślenia strategicznego [Korkut, 2008] oraz wszelkich działań pragmatycznych Komisji Europejskiej, Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego [Jiricka, Pröbstl, 2013].

Rzeczpospolita Polska, stając się współtworzącym elementem Wspólnot Europejskich, przyjęła także cytowany *Traktat o Unii Europejskiej* i *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*. Z uwagi na takie, a nie inne tłumaczenie *Traktatu* na język polski pojawiła się istotna formalno-prawna konfuzja, gdyż obie wersje są równoprawne. Pokazuje to zestawienie dwóch wersji językowych artykułu 2.3 *Traktatu* (tabela 1.), który definiuje istotę i zakres rozumienia kategorii zrównoważony rozwój w ramach Unii Europejskiej.

TABELA 1.

Polska i angielska wersja językowa artykułu 2.3. Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską

2.3. Unia ustanawia rynek wewnętrzny. Działa na rzecz **trwałego** rozwoju Europy, którego podstawą jest **zrównoważony** wzrost gospodarczy oraz stabilność cen, społeczna gospodarka rynkowa o wysokiej konkurencyjności zmierzająca do pełnego zatrudnienia i postępu społecznego oraz wysoki poziom ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego. Wspiera postęp naukowo-techniczny. Zwalcza wyłączenie społeczne i dyskryminację oraz wspiera sprawiedliwość i ochronę socjalną, równość kobiet i mężczyzn, solidarność między pokoleniami i ochronę praw dziecka. Wspiera spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną oraz solidarność między Państwami Członkowskimi. Szanuje swoją bogatą różnorodność kulturową i językową oraz czuwa nad ochroną i rozwojem dziedzictwa kulturowego Europy.

2.3. The Union shall establish an internal market. It shall work for the **sustainable** development of Europe based on **balanced** economic growth and price stability, a highly competitive social market economy, aiming at full employment and social progress, and a high level of protection and improvement of the quality of the environment. It shall promote scientific and technological advance. It shall combat social exclusion and discrimination, and shall promote social justice and protection, equality between women and men, solidarity between generations and protection of the rights of the child. It shall promote economic, social and territorial cohesion, and solidarity among Member States. It shall respect its rich cultural and linguistic diversity, and shall ensure that Europe's cultural heritage is safeguarded and enhanced.

Źródło: [Traktat z Lizbony..., 2007].

Wskazane powyżej kwestie powodowały (i nadal powodują), że w przestrzeni terminologicznej i definicyjnej, a tym samym w komunikowaniu się, jak i budowaniu kultury nie mamy jednolitości lingwistycznej (zrównoważony, trwały, zrównoważony i trwały, sustensywny).

2.2. Instytucja centralna

Na szczeblu rządowym efemerycznie pojawia się i znika instytucja, której celem jest kształtowanie zrównoważonego rozwoju w Polsce [Janikowski, 2005]. Różne jest jej umocowanie prawne, rozmaity zakres działania i skład osobowy. W roku 1994 powołano Krajową Komisję do spraw Ekorozwoju, która została rozwiązana w roku 1997. Następnie w roku 1998 powołano Komitet Rady Ministrów Polityki Regionalnej i Zrównoważonego Rozwoju, który przestał istnieć wraz z rozwiązaniem innych, stałych komitetów Rady Ministrów. Kolejno w roku 2002 powołano organ wewnętrzny Rady Ministrów, czyli Radę do spraw Zrównoważonego Rozwoju. Rada ta została powołana zarządzeniem prezesa Rady Ministrów numer 107 z dnia 11 września 2002 roku i rozpoczęła swoją działalność, po upływie prawie roku, w maju 2003 roku. Z kolei zarządzeniem numer 83 Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 listopada 2010 roku nastąpiło zniesienie Rady do spraw Zrównoważonego Rozwoju.

Z odpowiedzi ministra środowiska Tomasza Podgajniaka (z 2005 roku) – z upoważnienia prezesa Rady Ministrów – na interpelację nr 10304 w sprawie działalności Rady

do spraw Zrównoważonego Rozwoju dowiadujemy się, że *przeprowadzona analiza kosztów funkcjonowania Rady pozwala stwierdzić, że konieczne jest zapewnienie rocznie sumy w przedziale 60 000-90 000 zł, z czego:*

- *na utrzymanie sekretariatu Rady okolo 5000 zł; jeśli sekretariat będzie prowadzony w ramach dodatkowych zadań przez pracowników MŚ lub GIOŚ (opcjonalnie przez pracowników Ministerstwa Gospodarki) lub ~30 000 zł; jeśli zostanie utworzone dodatkowe stanowisko asystenta,*
- *na współpracę międzynarodową ~30 000 zł,*
- *na organizację stron internetowych ~10 000 zł, jeśli będzie to zadanie zlecane przez sekretariat,*
- *na zlecanie ekspertyz i opinii ~30 000 zł,*
- *na zwrot delegacji członkom Rady spoza Warszawy ~ 3000 zł [Odpowiedzi Ministra Środowiska..., 2015]*

Choćby te cytowane wielkości środków na działalność Rady do spraw Zrównoważonego Rozwoju wskazują, że w ramach polskiego systemu instytucjonalnego miało to znaczenie marginalne i absolutnie nieznaczące. Możliwości oddziaływania, upowszechniania i/lub pogłębiania istoty zrównoważonego rozwoju tejże Rady były całkowicie fasadowe. W obliczu upowszechniania i implementowania fundamentalnej koncepcji cywilizacyjnej w Polsce kolejnym paradoksem jest fakt, że w październiku 2014 roku, Wicepremier Rzeczypospolitej Polskiej, Janusz Piechociński powołał Społeczną Radę do spraw Zrównoważonego Rozwoju Energetyki, której najważniejszym zadaniem będzie opracowywanie propozycji i koncepcji rozwiązań systemowych w obszarze polskiej energetyki w kontekście unijnych i międzynarodowych uwarunkowań. System instytucjonalny państwa polskiego uruchamia działania, które w istocie swojej mogą determinować niezrównoważony rozwój naszego kraju [Ciepiela, 2014].

2.3. Dokument(y) strategiczny(e) szczebla centralnego

Żaden z prezesów Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej nie wykorzystywał ani agend rządowych, ani powoływanych przez siebie instytucji centralnych do tworzenia strategii i do kierowania zrównoważonego rozwoju Polski. Co prawda, rząd, na którego czele stanął Jerzy Buzek, opracował w roku 2000 dokument *Polska 2025 – Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju*, lecz kolejny rząd, opozycyjny do poprzedniego, pod kierunkiem Leszka Millera przyjął, że takowy dokument nie istnieje. Z kolei, rząd Donalda Tuska rozpoczął przygotowywanie dokumentu strategicznego *Polska 2030 – Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa strategia rozwoju kraju*. Istotą propozycji *Polska 2030* był projekt cywilizacyjny zorientowany na przyszłość, na co najmniej o jedno pokolenie więcej niż to, które aktualnie odgrywa aktywną rolę w określaniu celów rozwojowych. Dokument przygotowany przez Zespół Doradców Strategicznych Premiera Rzeczypospolitej Polskiej pod kierunkiem Ministra Michała Boniego jednak „porzucono” i nie dokończono, a tym samym nie stał się wiodącym dokumentem strategicznym wygenerowanym przez SIP jako odpowiedź na wypełnianie treścią istoty konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju.

W końcu należy dodać, że Polska jest jedynym państwem współtworzącym Unię Europejską, które nie posiada narodowej strategii zrównoważonego rozwoju [ESDN, *European Sustainable Development Network*].

2.4. Edukacja

Podstawowy paradygmat współczesności powinien być znany przez wszystkich wykształconych ludzi [Janikowska, 2007], w tym także studium na wyższych uczelniach polskich [Janikowski, 2006]. Przeprowadzona analiza przedmiotów wykładanych na kilkunastu uczelniach publicznych i prywatnych (uniwersytety, akademie ekonomiczne, politechniki) zaprezentowana na konferencji *Edukacja dla ekorozwoju* (2005) jednoznacznie wskazuje, że tylko na jednej jest przedmiot zrównoważony rozwój. Wykładane są różne przedmioty z zakresu ochrony środowiska, takie jak: zarządzanie środowiskowe, zarządzanie środowiskiem, ubezpieczenia ekologiczne, systemy ISO 14000/EMAS, podstawy ekologii i wiele podobnych, aczkolwiek o różnicowanym i odmiennym zakresie treści. Jedynie w niektórych z nich jest sygnalizowane zagadnienie nowego paradygmatu rozwoju, jednakże w bardzo skromnym i niewystarczającym zakresie. Potwierdza to także analiza wszystkich, opublikowanych standardów kształcenia. Na kierunkach, takich jak: politologia, geografia, geodezja i kartografia oraz inżynieria środowiska, rozwój zrównoważony pojawia się w ramach różnych przedmiotów. Tylko na kierunku ochrona środowiska jest przedmiot kierunkowy zagrożenia cywilizacyjne i zrównoważony rozwój.

Z badań przeprowadzonych przez firmę iITi wynika, iż obecnie brakuje dokumentu określającego kierunek edukacji dla zrównoważonego rozwoju w Polsce. Z kolei, *Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej przez Edukację do Zrównoważonego Rozwoju* jest dokumentem już ponad dziesięcioletnim. Wskazuje się także, że definicja rozwoju zrównoważonego jest trudna do zrozumienia przez respondentów, zwłaszcza nauczycieli i uczniów, gdyż jak sami oni uznali, samo zagadnienie jest bardzo złożone. Spośród studentów, wśród których zostało przeprowadzone badanie ankietowe, 29% nigdy wcześniej nie spotkało się z kategorią rozwoju zrównoważonego, jedynie 10% znało dobrze to pojęcie. Jeszcze niższy poziom znajomości idei zrównoważonego rozwoju wystąpił wśród uczniów szkół podstawowych, gimnazjów czy szkół ponadgimnazjalnych. Wśród nauczycieli kategoria ta najlepiej była znana w gronie osób związanych z edukacją przyrodniczą [*Ekspertyza dotycząca Edukacji...*, 2012]. Warto dodać, że zgodnie z cytowaną ustawą *Prawo ochrony środowiska*, w artykule 77.1. stwierdza się, że problematykę ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju uwzględnia się w podstawach programowych kształcenia ogólnego dla wszystkich typów szkół [*Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku...*, 2001, art. 77.1].

2.5. Ocena działania SIP

System instytucjonalny polskiego państwa był i jest mało aktywny w upowszechnianiu i wdrażaniu zrównoważonego rozwoju. W odniesieniu do innych państw unijnych czy też Norwegii [Zimny, Zawieja-Żurowska, 2015] jest on opóźniony w procesie: pro-

mowania, budowania i aktywnego kształtowania kultury zrównoważonego rozwoju. Działania innych aktorów sceny społeczno-politycznej, aczkolwiek występują, to nie mają i nigdy nie będą miały odpowiedniej rangi, jak i właściwej mocy sprawczej. „Niewidzialną” barierą rozwoju Polski nadal jest ta, która wynika z niepełnego wpisania całokształtu kultury zrównoważonego rozwoju do polskiej kultury.

3. Unijna polityka spójności

W przeciwieństwie do działania, a *expressis verbis* niedziałania polskiego systemu instytucjonalnego, szalenie istotny stał się wpływ unijnej polityki spójności na proces recepcji, percepcji i masowego, aktywnego wpisania kultury zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*) do polskiej kultury.

W istocie swojej, w najbardziej syntetycznej definicji unijna polityka spójności polega na wzmocnieniu spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej. Wspólnoty Europejskie przyjęły, że kluczowym, wspólnotowym celem jest zmniejszenie dysproporcji oraz wyrównanie poziomu rozwoju regionów, które tego wymagają w świetle przyjętych kryteriów. Podobnie jak cała istota polityki spójności, kryteria te ulegały i będą ulegać ewolucji, choćby z tego powodu, że nieustannie zwiększa się liczba państw współtworzących Unie Europejską. Tym samym z przyczyn historycznych później dołączające państwa są zdecydowanie mniej rozwinięte od państw założycielskich Wspólnoty. To z kolei, powoduje wzrost regionów wymagający wspomagania wyrównującego.

Szlachta i Zaucha [Szlachta, Zaucha, 2014] w sposób syntetyczny przedstawili ewolucję polityk spójności. Te z poprzednich okresów koncentrowały się na alokacji środków w regionach poniżej wyznaczonych progów PKB. Jednocześnie w roku 2008, w czasie pojawiającego się kryzysu gospodarczego o zasięgu globalnym, europejska polityka spójności została zmodyfikowana w trakcie okresu programowania dzięki wprowadzeniu mechanizmów antykryzysowych. Rzeczywistość otaczająca to globalny system, w którym toczą się różnorakie procesy determinowane zarówno gospodarczo, politycznie, jak i społecznie. Ten wielki system charakteryzuje się tym, że składa się z bardzo wielu podsystemów, a każdy z nich ma pewien własny i odmienny cel działania. Ponadto, występują m.in. liczne liniowe i nieliniowe, bezpośrednie i pośrednie, często odległe w czasie i przestrzeni, ujemne i dodatnie sprzężenia zwrotne. W istocie wszystko jest powiązane ze wszystkim i stąd wynika, że ludzie nie są w stanie poznać przyszłych stanów wielkiego systemu. Ich ograniczone władze poznawcze, metodyczne czy obliczeniowe uniemożliwiają określenie nowych stanów w dalszej przyszłości, a tym samym prognozowanie.

Wnuk-Lipiński stwierdził, że *Myslenie o przyszłości, nieco bardziej ściśle niż intuicja, opiera się głównie na ekstrapolacjach istniejących trendów. Ten rodzaj myślenia zakłada, i to w sposób oczywisty, iż tendencje obserwowane w przeszłości nie ulegną istotnym zmianom i również w przyszłości przebiegać będą w podobny sposób. Jeśli to założenie, na ogół milcząco przyjmowane okaże się trafne, to prognozy oparte na ekstrapolacjach mogą się sprawdzić. Najczęściej jednak założenie, okazuje się błędne. Jak wykazują bowiem doświadczenia choćby minionego stulecia, najistotniejszymi czynnikami kształtującymi przebieg procesów historycznych o długich okresach są zmiany o charakterze jakości*

cionym. Ekstrapolacja trendów jest niezwykle zawodna właśnie z tego powodu, że działają zmiany jakościowe, które na ogół przekraczają horyzont wyobraźni, ukształtowany przez doświadczenia przeszłości. O przyszłości, jeżeli zrezygnujemy z trybu warunkowego, można powiedzieć niewiele więcej ponad to, że nastanie [Wnuk-Lipiński, 2005]. To samo można powiedzieć o przyszłej polityce spójności Unii Europejskiej w perspektywie jedno- czy kilkupokoleniowej [Szlachta, 2014]. Jednak nie zmienia to faktu, że jej istnienie, nawet w nieznanym kształcie i zakresie, będzie powodowało aktywne zmiany w przestrzeni: terytorialnej, społecznej i gospodarczej Wspólnot Europejskich. Z drugiej strony co najmniej w okresie 2014-2020 będzie to aktywne i twórcze budowanie kultury zrównoważonego rozwoju, zarówno jej niematerialnych aspektów, jak i materialnych. Potwierdza to Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 roku ustanawiające wspólne przepisy dotyczące: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006 [Rozporządzenie..., 2013]. Są w nim zawarte poniższe cele i dyrektywy kształtujące zrównoważony rozwój.

Artykuł 8.

Zrównoważony rozwój

Cele EFSI są osiągnane w sposób zgodny z zasadą zrównoważonego rozwoju oraz unijnym wspieraniem celu zachowania, ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego, zgodnie z art. 11 i art. 191 ust. 1 TFUE, z uwzględnieniem zasady «zanieczyszczający płaci».

Państwa członkowskie i Komisja zapewniają, aby wymogi ochrony środowiska, efektywne gospodarowania zasobami, dostosowanie do zmian klimatu i łagodzenie jej skutków, różnorodność biologiczna, odporność na klęski żywiołowe oraz zapobieganie ryzyku i zarządzanie ryzykiem były promowane podczas przygotowywania i wdrażania umów partnerstwa i programów. Państwa członkowskie dostarczają informacje na temat wsparcia celów dotyczących zmian klimatu z wykorzystaniem metodyki opartej na kategoriach interwencji, obszarach docelowych lub środkach, stosownie dla każdego funduszu. Metodyka ta obejmuje przypisywanie konkretnej wagi wsparciu udzielanemu w ramach EFSI na szczególnu odzwierciedlającej stopień, w jakim wsparcie takie przyczynia się do osiągnięcia celów łagodzenia i dostosowania do zmian klimatu. Przypisana konkretna waga jest różnicowana w zależności od tego, czy wsparcie przyczynia się do realizacji tych celów lub jest nieznaczne, przypisuje się wagę równą zeru. W przypadku EFRR, EFS i Funduszu Spójności przypisywana waga powinna być związana z kategoriami interwencji określonymi w ramach klasyfikacji przyjętej przez Komisję. W przypadku EFRROW przypisywana waga powinna być związana z obszarami docelowymi określonymi w rozporządzeniu w sprawie EFRROW, a w przypadku EFMR z środkami określonymi w rozporządzeniu w sprawie EFMR.

Komisja w drodze aktu wykonawczego określa jednolite warunki dla każdego z EFSI do celów stosowania metodyki, o której mowa w ustępie drugim. Akt wykonawczy jest przyjęty zgodnie z procedurą sprawdzającą, o której mowa w art. 150 ust. 3.

5.2. Zrównoważony rozwój

1. Państwa członkowskie i instytucje zarządzające na wszystkich etapach wdrażania zapewniają uwzględnienie zrównoważonego rozwoju w ramach EFSI, z poszanowaniem zasady zrównoważonego rozwoju ustanowionej w art. 3 ust. 3 TUE, jak również obowiązku uwzględnienia wymogów ochrony środowiska zgodnie z art. 11 TFUE oraz zasady »zanieczyszczający płaci« ustanowionej w art. 191 ust. 2 TFUE.

Instytucje zarządzające przez cały okres trwania programu podejmują działania, aby uniknąć skutków interwencji szkodliwych dla środowiska lub je zmniejszyć i zapewniają wyniki w postaci korzyści netto dla społeczeństwa, środowiska i klimatu. Podejmowane działania mogą obejmować:

- a) kierowanie inwestycji w stronę najbardziej zasobooszczędnych i trwałych opcji,
- b) unikanie inwestycji, które mogą mieć znacząco negatywne oddziaływanie na środowisko lub klimat i wspieranie działań łagodzących pozostałe skutki,
- c) branie pod uwagę perspektywy długoterminowej przy porównywaniu kosztów całego „cyklu życia” alternatywnych wariantów inwestycji,
- d) zwiększanie zastosowania zielonych zamówień publicznych.

2. Państwa członkowskie uwzględniają potencjał inwestycji realizowanej ze wsparciem EFSI w zakresie łagodzenia zmian klimatu i przystosowania się do nich, zgodnie z art. 8, i zapewniają, że są one odporne na skutki takich zmian oraz na klęski żywiołowe, takie jak zwiększone ryzyko powodzi, susze, fale upałów, pożary lasów oraz ekstremalne zdarzenia pogodowe.

3. Inwestycje są spójne z hierarchią gospodarowania wodą zgodną z dyrektywą 2000/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (7) i skupiają się na wariantach zarządzania popytem. Alternatywne rozwiązania w zakresie podaży rozważane są jedynie wówczas, gdy wyczerpano możliwości w zakresie oszczędzania wody i efektywnego gospodarowania wodą. Interwencja publiczna w sektorze gospodarowania odpadami uzupełnia wysiłki podejmowane przez sektor prywatny, w szczególności w odniesieniu do obowiązków producentów. Inwestycje wspierają innowacyjne rozwiązania propagujące wysoki poziom recyklingu. Inwestycje są spójne z hierarchią postępowania z odpadami ustanowioną na mocy dyrektywy 2008/98/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (8). Wydatki związane z różnorodnością biologiczną i ochroną zasobów naturalnych są spójne z dyrektywą Rady 92/43/EWG (9).

(...)

Artykuł 9.

Cele tematyczne

W celu przyczynienia się do unijnej strategii na rzecz inteligentnego, zrównoważonego wzrostu sprzyjającego włączeniu społecznemu, jak również realizacji szczególnych zadań funduszy zgodnie z ich celami określonymi w Traktatach, w tym spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, każdy EFSI wspiera następujące cele tematyczne:

- 1) wzmacnianie badań naukowych, rozwoju technologicznego i innowacji;

- 2) *zwiększenie dostępności, stopnia wykorzystania i jakości TIK;*
- 3) *wzmacnianie konkurencyjności MSP, sektora rolnego (w odniesieniu do EFRROW) oraz sektora rybołówstwa i akwakultury (w odniesieniu do EFMR);*
- 4) *wspieranie przejścia na gospodarkę niskoemisyjną we wszystkich sektorach;*
- 5) *promowanie dostosowania do zmian klimatu, zapobiegania ryzyku i zarządzania ryzykiem;*
- 6) *zachowanie i ochrona środowiska naturalnego oraz wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami;*
- 7) *promowanie zrównoważonego transportu i usunięcie niedoborów przepustowości w działaniu najważniejszej infrastruktury sieciowej;*
- 8) *promowanie trwałego i wysokiej jakości zatrudnienia oraz wsparcie mobilności pracowników;*
- 9) *promowanie włączenia społecznego, walka z ubóstwem i wszelką dyskryminacją;*
- 10) *inwestowanie w kształcenie, szkolenie oraz szkolenie zawodowe na rzecz zdobywania umiejętności i uczenia się przez całe życie;*
- 11) *wzmacnianie zdolności instytucjonalnych instytucji publicznych i zainteresowanych stron oraz sprawności administracji publicznej [Rozporządzenie..., 2006].*

Zacytowane rozporządzenie w sposób jednoznaczny wskazuje, że podobnie jak w poprzednich okresach, działania w ramach unijnej polityki spójności w latach 2014–2020 muszą odnosić się oraz uwzględniać istotę i zasady zrównoważonego rozwoju. Jest to wartość dodana europejskiej myśli strategicznej w dwudziestym pierwszym wieku.

4. Determinujące oddziaływanie polityki spójności na polską kulturę zrównoważonego rozwoju

Kultura zrównoważonego rozwoju stała się osiowym elementem kultury europejskiej, co znajduje swój wyraz zarówno w pracach i dokumentach Komisji Europejskiej, Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego, jak i innych organów unijnego systemu instytucjonalnego. Oznacza to, że we wszelkie cele działania Unii jako organu jest wpisana istota zrównowazenia (sustensywności), jak i *ex definitione* mają one być realizowane przez poszczególne kraje członkowskie. Tym samym kultura polityczna Wspólnot Europejskich determinująco oddziałuje na kultury narodowe, w tym kulturę polską, aczkolwiek można *explicitie* stwierdzić, że determinujący czynnik stanowią środki finansowe z budżetu Unii, które są przeznaczone tylko i wyłącznie na działania spełniające zasady zrównoważonego rozwoju.

4.1. Oddziaływanie strategiczne

Owo determinujące oddziaływanie polityki spójności znalazło swój wyraz we wszystkich polskich programach operacyjnych na lata 2014–2020 (6 krajowych programów operacyjnych oraz 16 programów regionalnych). Potwierdzają to dwa przykłady, przedstawione poniżej.

1. *Zasady zrównoważonego rozwoju Programu [PO IR – dopisek autora] zostaną określone poprzez horyzontalne rozwiązania, takie jak dedykowane nabory na wsparcie projektów mających pozytywny wpływ na zapewnienie zrównoważonego rozwoju (np. eko-innowacje) oraz*

preferencje punktowe dla projektów z ww. zakresu w naborach w ramach działań o ogólnym charakterze (np. wspierających projekty B+R przedsiębiorstw) [Program Operacyjny Inteligentny Rozwój na lata 2014-2020, 2014, s. 189].

2. *Praktycznym i wymiernym sposobem realizacji zasady zrównoważonego rozwoju w programie operacyjnym [PO IS – dopisek autora] będzie także opracowanie obiektywnych, zindywidualizowanych na poziomie poszczególnych osi priorytetowych szczegółowych kryteriów wyboru projektów, które będą zatwierdzane przez Komitet Monitorujący. Przewiduje się, że właśnie dobrane kryteria pozwolą na zapewnienie w przypadku wszystkich przedsięwzięć infrastrukturalnych o charakterze kubaturowym, pełnej zgodności ze stosownymi wymogami środowiskowymi oraz dotyczącymi efektywności energetycznej. Jednocześnie przewiduje się stosowanie rozwiązań promujących efektywne wykorzystanie zasobów naturalnych i energii, i pozytywny wpływ na ochronę środowiska również tam, gdzie z uwagi na specyfikę projektów, ich stosowanie nie będzie miało charakteru obligatoryjnego [Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko na lata 2014-2020, 2014, s. 175].*

4.2. Oddziaływanie operacyjne

Autor niniejszego artykułu jako ekspert oceniający projekty zgłaszane w ramach ZPORR, RPO WS i PARP, w latach 2004-2014 musi stwierdzić z całą stanowczością, że zawsze zawierały one odniesienie do kryterium zrównoważonego rozwoju. Potwierdza to przykład, w którym wnioskodawca projektu w ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka 4. Oś priorytetowa: *Inwestycje w innowacyjne przedsięwzięcia Działanie 4.4: Nowe inwestycje o wysokim potencjale innowacyjnym* w odniesieniu do kryterium *pozytywny wpływ projektu na środowisko/ zrównoważony rozwój* podaje poniższe odniesienie.

Planowany przez Spółkę projekt będzie miał pozytywny wpływ na politykę zrównoważonego rozwoju, gdyż planowane rozwiązania pro-środowiskowe pozwolą zmniejszyć wpływ na środowisko w stopniu wyższym niż wymogi prawa w zakresie dotyczącym rozwiązań technologicznych prowadzących do eliminacji szkodliwego oddziaływania na środowisko. Należy podkreślić, iż drewniane budownictwo przyczynia się do zmniejszenia CO₂ w atmosferze. Zgodnie z danymi opracowanymi przez European Commission Enterprise DG każdy m³ drewna użyty zamiast innych materiałów budowlanych zmniejsza średnio o 0,8 tony ilość CO₂ wyemitowanego do atmosfery. Realizacja niniejszego projektu polegającego na wdrożeniu innowacyjnej technologii wytwarzania nowego w skali świata produktu [tutaj nazwa proponowanego innowacyjnego produktu wytwarzanego z drewna – dopisek od autora]¹.

Podobnie, w okresie 2014-2020 od projektów, które będą zgłaszane do programów operacyjnych, będzie wymagane odniesienie się do tego kryterium.

¹ Jest to cytat z ocenianego przez autora wniosku o dofinansowanie realizacji projektu w ramach przytoczonego powyżej programu – działanie: *Nowe inwestycje o wysokim potencjale innowacyjnym*.

4.3. Kulturowe i edukacyjne oddziaływanie na polskich aktorów sceny polityczno-gospodarczej

Udział bardzo wielu osób we wdrażaniu projektów wynikających z poszczególnych programów operacyjnych, zrealizowanych i obecnie wprowadzanych, oznacza, że ogromna armia aktorów zarówno na scenie polityczno-gospodarczej, jak i społecznej co najmniej pasywnie zetknęła się z terminem zrównoważony rozwój. Innymi słowy, mówi się o procesie pośredniego i trwałego ich edukowania. Urzędnicy ministerialni, w szczególności Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju (uprzednio Rozwoju Regionalnego), podobnie jak i urzędów marszałkowskich oraz gminnych, w sposób permanentny i aktywny mieli do czynienia z tą kategorią. Z kolei, inni aktorzy, jakimi są przedsiębiorcy, także w tym zakresie byli edukowani. Przynajmniej biernie musieli odnosić się do kryterium zrównoważonego rozwoju, które występowało we wszystkich wnioskach aplikacyjnych o środki w ramach unijnej polityki spójności dostępne w Polsce w ramach RPO.

Tym samym w cieniu polityki spójności wdrażanej w Polsce następował proces edukowania o dużej efektywności i wdrukowywania istoty rozwoju zrównoważonego w kulturę polską. Jednocześnie, już w pełnym świetle, prowadzone były różnorakie szkolenia bezpośrednio związane z eksplikacją tej fundamentalnej kategorii cywilizacyjnej.

4.4. Merytoryczne kierunkowanie rozwoju

W rzeczy samej należy wskazać, że cele unijnej polityki spójności umożliwiły wdrażanie wielu mikropragmatów zrównoważonego rozwoju [Janikowski, 2005]. Jedną z takich kategorii jest ta związana z rezydualnością po uprzednich aktywnościach człowieka. Przeciwnością ich i wynikających wprost z istoty zrównoważonego rozwoju są:

- rewitalizacja,
- remediacja,
- renaturalizacja,
- restytucja,
- rehabilitacja,
- rekultywacja,
- regeneracja,
- retardacja [Janikowski, 2006; 2013a; 2013b].

Historyczny już, Zintegrowany Program Rozwoju Regionalnego (ZPORR) ma na celu:

- stymulowanie życia społeczno-gospodarczego;
- wzrost potencjału turystycznego i kulturalnego dzięki zapewnieniu wsparcia kompleksowym projektom modernizacji lub budowy infrastruktury;
- wspieranie działań związanych ze zwalczaniem patologii społecznych, tj. przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia społecznego.

Był on wdrażany przez realizację projektów, które uwzględniały kompleksowe działania techniczne, takie jak:

- prace renowacyjne,

- rehabilitacja zabudowy,
- poprawa funkcjonalności dróg oraz infrastruktury dla pieszych,
- wzrost estetyki funkcjonalnej przestrzeni publicznej, w tym renowacja obiektów o wartościach architektonicznych i znaczeniu historycznym zlokalizowanych na rewitalizowanym terenie.

Innymi słowy, od ZPORR aż do obecnie realizowanych PRO następowała materializacja istoty zrównoważonego rozwoju w Polsce, kierunkowana unijną polityką spójności.

5. Podsumowanie

Przemiany kulturowe i cywilizacyjne zachodzące we współczesnym świecie są zrazem związane z odmiennym od przeszłego kształtowaniem koncepcji rozwoju. Analizy przeprowadzone w pracy wskazują, że zarówno czynniki: polityczne, instytucjonalne, edukacyjne, a nawet lingwistyczne, jak i współprzebiegający proces posocjalistycznej transformacji ustrojowej to zasadnicze determinanty, które powodowały i nadal powodują znaczące spowolnienie procesu percepcji i recepcji, a także niedostateczne czy wręcz fałszywe rozumienie idei zrównoważonego rozwoju w Polsce. Jednocześnie zachodzi bardzo korzystny proces wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju w Polsce, wywołany przez politykę spójności.

Conditio sine qua non tego, aby koncepcja zrównoważonego rozwoju mogła być w pełni wdrożona, jest jej wdrukowanie w kulturę, która kształtuje nasz sposób kierowania rozwojem. Ma zdolność do wprowadzania zmian postaw niezbędnych do zapewnienia zrównoważonego rozwoju. Proces ten już następuje. Jednocześnie przyjęcie aksjomatu, że idea zrównoważonego rozwoju powinna być i już jest osią cywilizacji euroatlantyckiej, przede wszystkim wymaga odpowiednich działań systemu instytucjonalnego państwa.

Literatura

- Baek K. H., Ko N., 2015, *Lost in Translation: Problems of Rendering the Term Sustainable Development into Non-Western Languages as Demonstrated in the Case of South Korea*, "Problems of Sustainable Development", vol. 10, no. 2.
- Ciepiela D., 2014, *Piechociński powołał Radę ds. Zrównoważonego Rozwoju Energetyki*, 03.10.2014, http://energetyka.wnp.pl/piechocinski-powolal-rade-ds-zrownowazonego-rozwoju-energetyki,235429_1_0_0.html (data wejścia: 28.10.2014).
- Ekspertyza dotycząca Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju w Polsce*, 2012, Raport Końcowy, Zespół Konsultantów iTTi, Poznań.
- ESDN, European Sustainable Development Network*, <http://www.sd-network.eu/?k=country%20profiles> (data wejścia: 15.07.2015).
- Janikowska O., 2007, *Challenges and obstacles for the practical implementation of sustainable development in higher education*, [in:] *Higher Education and the Challenge of Sustainability: Problems*,

- Promises and Good Practice*, W.L. Fiho, E.I. Manolas, M.N. Sotirakou, G.A. Boutakis (eds.), Environmental Education Center of Soufli, Soufli.
- Janikowski R., 2004, *Rozwój zrównoważony czy stały?*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 2 (26).
- Janikowski R., 2005, *Nielad instytucjonalno-polityczny a trwałość i zrównoważony rozwój*, [w:] *Zrównoważony rozwój – doświadczenia polskie i europejskie*, S. Czaja (red.), Biblioteka „Ekonomia i Środowisko”, Nowa Ruda.
- Janikowski R., 2005, *Paradygmaty trwałego i zrównoważonego rozwoju*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 2 (28).
- Janikowski R., 2006, *Tereny przemysłowe a zrównoważony rozwój*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, z. 8-A.
- Janikowski R., 2006, *Zrównoważony rozwój jako przedmiot kształcenia ogólnego*, [w:] *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, T. Borys (red.), Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Jelenia Góra-Białystok.
- Janikowski R., 2010, *Wymiary zrównoważonego rozwoju. Rozwój lokalny, gospodarka przestrzenna, zdrowie środowiskowe, innowacyjność*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Wrocław-Poznań.
- Janikowski R., 2011, *Die Bedeutung des Kulturkapitals für nachhaltige Entwicklung*, [w:] *Nachhaltige Entwicklung – transnational. Sichten und Erfahrungen aus Mitteleuropa*, G. Banse, R. Janikowski, A. Kiepas (red.), Edition Sigma, Berlin.
- Janikowski R., 2013a, *Sustensywne doskonalenie przestrzeni publicznej miasta*, [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna a rozwój zrównoważony*, Z. Strzelecki, P. Legutko-Kobus (red.), Studia t. CLII, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa.
- Janikowski R., 2013b, *Retardacja jako element konceptualizacji rozwoju zrównoważonego*, „Inżynieria Ekologiczna”, nr 34, s. 5-16.
- Jiricka A., Pröbstl U., 2013, *The role of SEA in integrating and balancing high policy objectives in European cohesion funding programmes*, “Environmental Impact Assessment Review”, 38, 44-53.
- Juknys R., 2012, *Sustainability of Economic and Social Cohesion in the Extended European Union and Possibilities of Sustainable Growth*, “Environmental Research, Engineering & Management”, 60(2), 3-4.
- Kleiber M., Kleer J., Wierzbicki A.P., Galwas B., Kuźnicki L., Sadowski Z., Strzelecki Z., 2011, *Raport Polska 2050*, Polska Akademia Nauk – Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Korkut U., 2008, *Micro and Macro Developments in Hungary Under the Glance of EU Cohesion Funds*, “East European Quarterly”, 42(3), 285.
- Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo*, 2009, R. Janikowski, K. Krzysztofek (red.), Polski Komitet do spraw UNESCO, Warszawa.
- Odpowiedzi Ministra Środowiska Tomasza Podgajniaka – z upoważnienia prezesa Rady Ministrów – na interpelację nr 10304 (2015) w sprawie działalności Rady do spraw Zrównoważonego Rozwoju*, 2015.
- Polska na początku XXI wieku: przemiany kulturowe i cywilizacyjne*, 2012, K. Frysztacki, P. Sztompka (red.), Polska Akademia Nauk – Komitet Socjologii, Warszawa.
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko na lata 2014-2020*, 2014, MiiR, Warszawa.

- Program Operacyjny Inteligentny Rozwój na lata 2014-2020*, 2014, MiiR, Warszawa.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 roku ustanawiające wspólne przepisy dotyczące: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006*, Dz.U. UE L z dnia 20 grudnia 2013 roku.
- Szlachta J., 2014, *Unijna polityka rozwoju – scenariusze prognoz strategicznych do roku 2050*, [w:] *Przyszłość wolności. Wymiar krajowy – regionalny – międzynarodowy*, A. Kukliński, J. Woźniak (red.), Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków.
- Szlachta J., Zaucha J., 2014, *Wnioski dla polityki rozwoju regionalnego wynikające z polityki spójności Unii Europejskiej*, [w:] *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego*, K. Gawlikowska-Hueckel, J. Szlachta (red.), Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 roku*, Dz.Urz. UE 2007/C 306/01.
- UCLG, 2014, *Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development*, United Cities and Local Governments, Barcelona.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska*, Dz.U., 2001, nr 62, poz. 627, tekst ujednolicony.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku o zmianie ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska oraz o zmianie niektórych ustaw*, Dz.U. 1997, nr 133, poz. 885.
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1981 roku o ochronie i kształtowaniu środowiska*, Dz.U., 1981, nr 3, poz. 6 z późn. zm.
- Wnuk-Lipiński E., 2005, *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków.
- Zimny A., Zawieja-Żurowska K., 2015, *Distance Difficult to Overcome? Analysis of Norwegian and Polish Position on the Path to Sustainable Development*, "Problems of Sustainable Development", vol. 10, no. 2.